

УДК 811. 512.1'373.45'373.6-115 : 811.16

ЕТИМОЛОГІЯ СЛІВ ЮРБА, ЮРМА, ГУРБА, ГУРМА, УРМА

Григорій Халимоненко

*Київський національний університет ім. Тараса Шевченка,
Інститут філології, кафедра тюркології,
бульв. Тараса Шевченка, 14, Київ, Україна, 01030*

Подано нову етимологію тюркізмів *юрба, юрма, гурба, гурма, урма*.
Ключові слова: запозичення, тюркізм, етимологія.

Перша скрупульозна спроба етимології цих слів належить відомому українському мовознавцю О. Мельничуку, головному редактору “Етимологічного словника української мови”, який зводив їх до тюркських *jigirmi / jirmi / jigirme / jirme / jərbä* “двадцять”, посилаючись на факт розвитку семантики тюркського *tabun* “стадо” < монгольського *tabun* “п’ять”; автор також подав детальний огляд версій щодо походження лексеми, які пропонували інші дослідники [11, с. 163].

Значно ближче до реального етимона були Ф. Міклошич [24, с. 106] та М. Фасмер [22, т. 4, с. 531], які свої пошуки спрямовували на чаг. *jürük* “швидкий” (слово засвідчується і в турецькій мові [19, с. 937] та інші не зовсім правильно зафіксовані форми, генетично пов’язані з *jürük*. Насправді ж українські слова потрібно пов’язувати з тюркським дієсловом *jür- / jürü-* “йти, ходити”, з яким поєднується низка тюркізмів і в інших слов’янських мовах, порівняймо українське *юрба* “безладне, неорганізоване скупчення людей; натовп”, “група людей, яких об’єднує щось спільне”; “скупчення тварин одного виду (птахів, комах, риби, собак)”, “скупчення чого-небудь (будинків, дерев тощо)”, *юрбою* “неорганізовано та у великій кількості; гуртом”, *юрбити ся* “збираючись, скупчуючись в одному місці, збиватися в юрбу (про людей)”, “триматися гуртом зграєю (переважно про тварин одного виду)”, *юрбище* “збільшена форма. до *юрба*”; *юрма* “те саме, що *юрба*”, *юрмисько* “збільшена форма до *юрма*”, *юрмитися* “те саме, що *юрбитися*”, *юрмисько*, *юрмище* “збільшена форма до *юрма*”, *юртувати*, *юртуватися* “те саме, що *юрбитися*”, “збуджувати, викликати гнів, бути в збудженому стані”; *розмовне гурба*, *діалектне гурма* “те саме, що *юрба*” [17, т. 2, с. 195–196; т. 11, с. 615–616]; додаткового дослідження потребує зафіксоване у словнику Б. Грінченка *юрта = юрма*: “У розправу зійшлись всі юртою” [4, т. 4, с. 532], можливо, йдеться про типovu для тюрків-кочівників *юрту-оселю*; *урма* (Слобожанщина, Південна Україна) – “місце, по якому женуть худобу та яке вкрите слідами її ніг; дорога, протоптана худобою” [4, т. 4, с. 48]; “залишки повені, котрі вряди-годи розливаються широкими поясами, іноді ж зливаються в *урми* – вузькі

безладні потоки” [14, с. 258]; білоруське гурмом “натовпом”; російське діалектне гурма, гурьба “натовп” [22, т. 1, с. 476]; польське hurta, hurta “стадо, отара”, старопольське і діалектне hurta, churta “натовп, маса”, hurtmet “натовпом”, болгарське юруш, юрюш “рішучий напад, штурм, атака” [12, с. 870]; сербське гурема “натовп, юрма”, “купа” [16, с. 78], також румунське (Молдова) igta “йти за кимось слідом”, igte “слід”, застаріле jureş “напад”, jurguşi “нападати, налітати” [13, с. 672–673; с. 767]).

Отже, маємо передовсім домінуючу групу іменників: українські *юрба/гурба, юрма/гурма, урма*; сербське *гурема*; польське *hurta*, болгарське *юрюш*, румунське *igte, jureş* з дещо різними, але легко пояснюваними близькими семантичними значеннями. Тюркські лексичні відповідники дають змогу пояснити й відмінності у фонетико-морфологічній структурі слов'янських та румунських форм. За основоположну тюркську (наприклад, кримськотатарську чи турецьку) структуру беремо, звичайно ж, усічений масдар (умовно: інфінітив) жүгте / жүгте “ходіння, похід” [10, с. 384]; [19, с. 938], “стежка” [23, т. 3, с. 606], порівняймо азербайджанське жүгте “ходіння, наступ на когось чи щось” [1, т. 2, с. 595], турецьке jöğeme, jöğte “ходіння, рух, певна дія” [20, с. 369], татарське jöğem, jöğeş “ходіння, рух, хода” [18, с. 195], жүгіш “ходіння, похід” [21, с. 595] < жүмек / жүгүмек < жүгі- < жүгу- “йти, ходити, рухатися, жити, мешкати, гуляти, блукати, мандрувати, (!)йти походом” [3, т. 2, с. 373; 5, т. 4, с. 229]. Значення “скупчення людей, натовп” в українському юрма підтверджується засвідченим у словнику Л. Будагова тюркське жүмек, жүгүмек, сүрмек جورك “йти походом”, а також українське *урма* “місце, по якому женуть худобу” та польське *hurta* “стадо, отара”. Порівняймо також у плані семасіології українське *с а к м а* “бойовий лаштунок у запорожців: в колону марш!”, “слід коней на траві” [23, т. 1, с. 380], етимологію якого можна пояснити, беручи до уваги такі тюркські форми: татарське соқтақ “стежка” [18, с. 490]; чагатайське соқтақ “стежка в горах, що відділяється від великого шляху й веде в хаші”, казахське соқтақ “стежка, якою худоба йде до води” [3, т. 1, с. 709–710]; кумицьке сақтақ “стежка; протоптаний простір”; турецьке содақ “вулиця” [19, с. 783] < соқ- “бити, вдаряти” [6, с. 193].

Українське *урма* можна зіставляти з тюркським (кипчацьким) игат “вулиця” [15, т. 1, с. 1052, 1656], яке споріднене з игтақ “бити”, порівняймо у плані семасіології українське *с а к м а* < тюркське соқта < соқ- “бити”, а також слов'янські форми, зокрема й українське *шлях*, що беруть початок у середньо-верхньо-німецьке slag “слід, дорога”, порівняймо німецьке Schlag “удар”, ще порівняймо вирази *битий шлях*, польське bita droga [22, т. 4, с. 457]. Проте укладачі етимологічного словника тюркських мов [5, т. 1, с. 600–601] заперечують гомогенність цих форм, не пропонуючи однак чіткої етимології тюркського игат. Немає підстав порівнювати українське *урма* і з татарське ärätmä “байрак” та спорідненим з ним игтап= загально-тюркське игтап “ліс, чагарник” [7, т. 2, с. 529, 291]. Отже, доцільніше розглядати українське *урма* в одному ряду із *юрма*.

Декоtrim тюркським мовам притаманна варіативність форм, порівняймо караїмське жүгү-/ үгү-/jiri-/ iri- [8, с. 262, 590], отже, як бачимо, початковий *j-* зникає вже на тюркському мовному ґрунті, порівняймо українське *урма* > *гурма* > польське *hurta*. Варіативність фонетичного оформлення *-ма* / *-ба* на кінці основи українського

юрма/ юрба пояснюється чергуванням приголосних $-m > -b / p$ в тюркських мовах, наприклад, казахське *kelme* “не приходь”, *барма* “не йди” > киргизьке *kelbe*, *barba*, чагатайське *soqmaq* – казахське *soqpaq*.

У цьому ж семантичному гнізді потрібно розглядати й українські *юртатися*, *юртуватися*, *юртувати* як похідні від тюркського *jür- jügü-* в каузативній формі, порівняймо караїмське, турецьке, уйгурське, чагатайське *jügü-* + афікс спонукальності (каузативу) $-t = jügüt-$ “спонукати, примушувати рухатися, діяти” [15, т. 3, с. 605, 607], кримсько-татарське *jürüt-* “водити, вести за собою” [10, с. 385].

Безперечними запозиченнями з турецької мови є болгарське *юрюш* та румунське *jureş, juruşi*, пор. турецьке *jürütjüş* “рух, ходіння, похід (*також військовий*), прогулянка” [19, с. 938].

Очевидно, разом зі словами *юрма й урма* потрібно розглядати й лексему *юрмис / ярмис* “колотнеча, рух, заворушення”, порівняймо: “І такий у народі юрмис, таке!” [9, с. 62]. У словнику П. Білецького-Носенка [2, с. 414] зафіксований термін *ярмис* “колотнеча, калабалик”, значення якого тотожне формі *юрмис*. Звичайно, *юрмис* може бути скороченою формою слова *юрмисько*, проте не можна відкидати й того варіанту, що це відповідник тюркської субстантивованої дієслівної або дієприкметникової форми *jügümüş*, порівняймо турецьке *jemiş < je-* “їсти” + аф. $-miş$: 1. “він з’їв; той, що з’їв”; 2. “садовина” з характерним для тюркських мов чергуванням $\$ > s$, отже: *jügümüş / jütmüş*. Що ж стосується форми *ярмис*, то поява *йа-* замість *йу-* могла спричинитися впливом лексеми *ярмис / ярміс* “засіб, знадоба, нагода, зачепенька, користь” [4, т. 4, с. 542], котру теж можна вважати тюркізмом – етимон слова віднаходимо в тюркських *jaramuş / jaramus* “придатний, корисний” < *jara-* “бути корисним, придатним” [10, с. 394; 15, т. 3, с. 105; 19, с. 912].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азербайджанско-русский словарь : в 4 т. – Баку, 1997.
2. Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко. – К., 1966.
3. Будагов Л. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий : в 2 т. / Л. Будагов. – СПб., 1869.
4. Грінченко Б. Словарь української мови : в 4 т. / Б. Грінченко. – К., 1958.
5. Этимологический словарь тюркских языков : в 6 т. – М., 1974–2000.
6. Егоров В. Этимологический словарь чувашского языка / В. Егоров. – Чебоксары, 1964.
7. Замалеев С. Татарсько-український словник : в 2 т. / С. Замалеев. – Харків, 2007.
8. Караимско-русско-польский словарь. – М., 1974.
9. Косинка Г. Твори / Г. Косинка. – К., 1972.
10. Крымскотатарско-русский словарь. – Тернополь, 1994.
11. Мельничук О. Етимологічні розвідки. Юрба – гурба – юрма – гурма / О. Мельничук // Слово і труд. – К., 1976.
12. Милев А. Речник на чуждите думи в българския език / А. Милев. – София, 1978.
13. Молдавско-русский словарь. – М., 1961.
14. Попка И. Черноморские козаки в их гражданском и военном быту : 2 ч. / И. Попка. – СПб., 1858.
15. Радлов В. Опыт словаря тюркских наречий : в 4 т. / В. Радлов. – СПб., 1905.

16. Сербско-хорватско-русский словарь. – М., 1976.
17. Словник української мови : в 11 т. – К., 1970–1980.
18. Татарско-русский словарь. – М., 1966.
19. Турецко-русский словарь.– М., 1977.
20. Туркменско-русский словарь. – М., 1968.
21. Узбекско-русский словарь. – М., 1988.
22. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. / М. Фасмер. – М., 1967.
23. *Яворницький Д.* Історія запорозьких козаків : в 3 т. / Д. Яворницький. – К., 1990–1993.
24. *Miklosich F.* Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen / F. Miklosich. – Wien, 1886.

*Стаття: надійшла до редакції 15.10.2010
прийнята до друку 15.11.2010*

ETHYMOLOGY OF WORDS ЮРБА, ЮРМА, ГУРБА, ГУРМА, УРМА

Hryhoryi Halymonenko

*Taras Shevchenko National University in Kyiv,
Institute of Filology, Department of Turkish Studies,
14, Taras Shevchenko ave., Kyiv, Ukraine, 01030*

The article deals with new etymology of borrowings from Turkish *юрба, юрма, гурба, гурма, урма*.

Key words: Turkish borrowings, etymology.

ЭТИМОЛОГИЯ СЛОВ ЮРБА, ЮРМА, ГУРБА, ГУРМА, УРМА

Григорий Халимоненко

*Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко,
Институт филологии, кафедра тюркологии,
бульв. Тараса Шевченко, 14, Киев, Украина, 01030*

Подана новая етимологія тюркизмів *юрба, юрма, гурба, гурма, урма*.

Ключевые слова: заїмствовання, тюркизм, етимологія.